

SYLWIA MICHALSKA¹

TRADYCYJNE I NOWE ROLE Kobiet WIEJSKICH

Abstrakt. Prowadzone obecnie badania przedstawiają niejednoznaczny obraz współczesnej kobiety wiejskiej. Z ich wyników wyłaniają się dwie przeciwstawne tendencje – pełnienia przez kobiety tradycyjnych ról i wzorów zachowań wynikających z tradycyjnego modelu oraz nowych ról związanych z rozbudzonymi oczekiwaniami i aspiracjami edukacyjnymi, zawodowymi i aktywnością pozarodzinną. Nie zawsze rzeczywistość społeczna nadąża za zmieniającymi się oczekiwaniami, nie zawsze wysiłki i energia kobiet wiejskich przekładają się na realne możliwości ich działania. Wejście w nowe role może być utrudnione przez czynniki ekonomiczne, infrastrukturalne bądź społeczne. W artykule przeanalizowano wyniki badań dotyczących kobiet wiejskich, realizowanych w ostatnich latach, ukazujące, które z ról społecznych są możliwe do pełnienia przez kobiety na terenach wiejskich, a dla realizacji których muszą one wieś opuścić.

Słowa kluczowe: kobiety wiejskie, role społeczne, aktywność zawodowa, wzory zachowań

WPROWADZENIE

Koncepcja roli społecznej – zapożyczona z teatru – zakłada istnienie zbioru oczekiwań wobec jednostki, związanych z posiadaniem przez nią określonego statusu społecznego – jest to zespół jej praw i obowiązków, który wynika z zajmowanej przez nią pozycji społecznej. Rola może być też rozumiana nieco bardziej swobodnie, określając zarówno zbiór oczekiwań społecznych, jak i twórczy wkład aktora [Szmatka 2000]. Równe szanse, dostępność i możliwość wypełniania wybranych ról społecznych oraz sposób traktowania kobiet dużo mówią o rodzaju społeczności, do której należymy i możemy traktować je jako wskaźniki rozwoju społeczeństwa. W Polsce, gdzie ustawodawstwo formalnie bardzo wczesnie zrównało prawa kobiet

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: smichalska@irwirpan.waw.pl).

i mężczyźni², przez wiele lat brakowało debaty dotyczącej reguł porządkowania życia społecznego, tak aby nie dyskryminować kobiet w wyniku utrwalonych wzorców kulturowych. Socjalizm skupiał się na budowaniu nowego społeczeństwa robotniczo-chłopskiego, nie przywiązując wagi do problemów płci (czy traktując równość płci jako rzecz oczywistą), sztucznie i automatycznie umieszczając kobiety w męskich rolach (kobiety traktorzystki, kobiety budowlancy itp.). Wydaje się, że taka sztucznie narzucana równość płci mogła, paradoksalnie, sprzyjać na terenach wiejskich utrwalaniu niektórych tradycyjnych ról. Kobieta w roli gospodyni domowej, matki, pielęgnująca tradycyjny podział obowiązków stanowiła swego rodzaju protest przed nowym porządkiem – wypełnianie tradycyjnych ról mogło mieć znaczenie symboliczne.

Ważne zmiany i początek otwartej dyskusji na temat roli kobiet we współczesnym społeczeństwie przyniosła transformacja systemowa zapoczątkowana w 1989 roku. Kolejne zmiany, usankcjonowane formalnymi zapisami w dokumentach, przyniosło wejście Polski do Unii Europejskiej³. Jednak wydaje się, że formalne przyjęcie postanowień unijnych rozmija się z gotowością społeczeństwa, polityków, władz do rzeczywistego ich wdrażania. W Polsce dopiero rozwija się debata na temat nowego „kontraktu” płci i nie jest to debata łatwa – wiele emocji wzbudzają kwestie parytetów, przywilejów związanych z wyrównywaniem szans itp. Dodatkową komplikacją jest także fakt, iż sytuacja kobiet jest zróżnicowana, w różnych środowiskach odgrywają one różne role, mają różne prawa, odmienne są wobec nich oczekiwania społeczności, w których żyją.

Jak wspomniano, wieś była zawsze miejscem, gdzie tradycyjnie rola kobiety była mocniej związana z domem i rodziną, funkcjami prokreacyjno-opiekuńczymi. Czy można z perspektywy ponad 20 lat stwierdzić, jak transformacja systemowa wpłynęła na zmianę roli kobiety na wsi? Co wiemy o współczesnych kobietach wiejskich, jakie role pełnią obecnie, z jakich nowych możliwości skorzystały, a jakie szanse nie okazały się dla nich dostępne bądź atrakcyjne? Czy zmieniły się role pełnione przez nie? Obraz współczesnej kobiety wiejskiej, wyłaniający się z wyników zrealizowanych badań, jest niespójny i pełen kontrastów. Z jednej strony dowiadujemy się, że są one aktywne, zaradne, dążą do wiedzy i są bardziej elastyczne od mężczyzn, z drugiej – są pasywne, nie wykazują chęci podjęcia pracy zawodowej, a ich utrwalone historycznie role utrudniają wprowadzanie zmian. Na podstawie fragmentarycznych i niekiedy sprzecznych informacji trudno ustalić, jaki jest w istocie udział kobiet we współczesnych przemianach zachodzących na polskiej wsi. Wydaje się, że warto

² Od 28 listopada 1918 roku dekretem Tymczasowego Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego kobiety miały prawa wyborcze. Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego stanowił, iż „Wyborcą do Sejmu jest każdy obywatel Państwa bez różnicy płci oraz Wybieralni do Sejmu są wszyscy obywatele (lki) państwa posiadający czynne prawo wyborcze” (http://www.zswsucha.iap.pl/STREFA_N/WiLeHi/dekrety.htm; pobrano 07.04.2013).

³ Od momentu wejścia w życie Traktatu Amsterdamskiego z dniem 1 maja 1999 roku jednym z podstawowych zadań Unii Europejskiej jest promocja równości kobiet i mężczyzn. Zapis o równości płci pojawił się już w momencie utworzenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w 1957 roku. W artykule 119 Traktatu Rzymskiego państwa członkowskie zobowiązały się zadbać o zasadę równej płacy za równą pracę i pracę tej samej wartości. Zasada dotycząca równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu została rozwinięta i doprecyzowana w kolejnych dyrektywach.

spojrzeć ponownie na problemy polskiej wsi z perspektywy kobiet – może ona wiele powiedzieć o złożoności zachodzących w kraju procesów.

Rozpoczęty w 1989 roku w Polsce proces transformacji systemowej wpłynął na wszystkie sfery życia – społeczną, obyczajową, ekonomiczną, polityczną. Szybko zachodzące zmiany skutkują, jak zauważa Mirosława Marody [2007], rozproszeniem wiedzy o społeczeństwie, szybką dezaktualizacją do niedawna prawomocnych twierdzeń, a jednocześnie utrzymują się przekonania, które utraciły moc eksplanacyjną. Dotyczyło to szczególnie tych obszarów, które znajdowały się na marginesie zainteresowania badaczy jeszcze przed okresem transformacji, a do takich właśnie, raczej rzadko pojawiających się w badaniach społecznych, należą wieś i jej mieszkańcy. Jeszcze mniej uwagi poświęcano kobietom mieszkającym na terenach wiejskich, gdyż większość realizowanych na wsi badań odnosiła się do problematyki związanej z aktywnościami tradycyjnie męskimi. Ważne znaczenie w wypełnieniu tej luki miały badania realizowane w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN poświęcone sytuacji kobiet i rodzin wiejskich w Polsce, podejmowane przez Barbarę Tryfan, Eugenię Jagiełło-Łysiową i Franciszka Jakubczaka. Dzięki ich publikacjom [Tryfan, red. 1975, Tryfan 1976, 1981, 1987, Tryfan i in. 2003, Jagiełło-Łysiowa, red. 1975, Jakubczak, red. 1975] dysponujemy wiedzą o warunkach życia, pracy, aspiracjach, oczekiwaniach życiowych i opiniach kobiet wiejskich w okresie przed 1989 rokiem. W maju ubiegłego roku pożegnaliśmy profesor Barbarę Tryfan, a w sierpniu doktor Eugenię Jagiełło-Łysiową. Przypomnienie ich dorobku naukowego uświadomiło konieczność powrotu do problematyki „badań kobiecych”, jak się bowiem wydaje, z tej perspektywy możemy pełniej analizować zmiany dokonujące się na polskiej wsi, nie tylko w sferze ekonomicznej, ale również obyczajowej i kulturowej. W ostatnich latach badania prowadzone wśród kobiet wiejskich stawały się coraz bardziej ograniczone: wąskie i wyspecjalizowane, odnoszące się do bardzo konkretnych zdarzeń społecznych, lecz nieoddające całego kontekstu. Nasza wiedza poprzez to także staje się fragmentaryczna i nie pozwala szeroko ujmować i interpretować zachodzących na terenach wiejskich zmian z perspektywy kobiecej.

Zmiany transformacyjne zachodzące w Polsce mają różne tempo na wsi i w mieście. Także zmiana warunków życiowych kobiet, poszerzenie ich życiowych możliwości nie przebiega w tym samym tempie. Inny też był punkt wyjścia, od jakiego rozpoczęły się przekształcenia w obu tych środowiskach. Można przy tym założyć, że stosunek kobiet wiejskich do zmieniających się realiów, ich dostosowywanie się do nowych warunków, gotowość do wykorzystywania pojawiających się możliwości, ale także odrzucanie pewnych elementów nowej rzeczywistości wynika w dużym stopniu z roli, jaka kobietom wiejskim była przypisywana w przeszłości.

TRADYCYJNE ROLE KOBIETY WIEJSKIEJ

Tradycyjne społeczności wiejskie w Polsce wyraźnie definiowały rolę kobiety: określała ona jej miejsce w społeczności, formułowała oczekiwania i dawała jasne wskazówki co do zadań, obowiązków i (nielicznych) przywilejów. Kobieta wiejska, szczególnie o chłopskim pochodzeniu, a takich na polskiej wsi jeszcze w połowie ubiegłego wieku była zdecydowana większość, przechodziła proces szczególnej

socjalizacji, która miała ją przygotować do ról, jakie miała odgrywać w przyszłości [Fedyszak-Radziejowska 2002]. Wiązały się one przede wszystkim z pracą w gospodarstwie prowadzonym, w zależności od sytuacji życiowej, przez ojca, brata czy męża, ale także z obowiązkami, jakie miała przejąć jako gospodyni – funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci i osób starszych, prowadzenia domu, utrzymywania i podtrzymywania więzi społecznych itd. Niewiele było wzorców dla kobiet aktywnych na polu innym niż rodzina – zawodowym, naukowym, społecznym – kobiety realizujące się w tych sferach pochodziły najczęściej z zewnątrz, nie były częścią społeczności chłopskiej. Przykłady możemy znaleźć w pamiętnikach chłopów [Chałasiński 1938]. Szukanie pracy poza wsią dla dziewczyny wiejskiej było na ogół konsekwencją złej sytuacji materialnej rodziny i było traktowane jako rozwiązanie czasowe. Nie istniały dostępne wzory kobiet aktywnych, realizujących się w innych niż te związane z domem i pracą pomocniczą w gospodarstwie rolach, choć oczywiście wśród mieszkanek wsi można znaleźć także w przeszłości wyjątki, świadczące o determinacji, uporze i wytrwałości, były to jednak nieliczne przypadki. Na ogół jednak chęć realizowania się w roli innej niż tradycyjne, opisane wyżej, wiązała się z koniecznością opuszczenia wsi bądź z brakiem akceptacji ze strony społeczności.

Polskę powojenną ominęły dziesięciolecia zmagania o prawa kobiet oraz zmianę ich pozycji i miejsca w społeczeństwie, które toczyły się w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Wiązały się one z pojawianiem się kolejnych fal feminizmu oraz ze zdobywaniem przez kobiety nowych uprawnień obywatelskich. Mimo oczywistego opóźnienia w „walce o kwestię kobiecą” możemy jednak stwierdzić, że zmiany obserwowane od momentu rozpoczęcia transformacji w Polsce następują w przyspieszonym tempie. Małgorzata Fuszara zauważa, że w Polsce po 1989 roku, podobnie jak w innych krajach postkomunistycznych, widoczny jest skomplikowany proces kształtowania się nowego kontraktu płci, czyli zmian w relacjach między kobietami i mężczyznami [Fuszara, red. 2002].

Tradycyjny podział ról opierał się na nieobecności kobiet w sferze publicznej i ograniczeniu ich aktywności do sfery rodzinnej. Uzasadniano to biologiczną odmiernością płci i opartym na niej funkcjonalnym podziale ról społecznych, związanych między innymi z reprodukcją, ale także ograniczeniami wynikającymi z charakteru pracy rolnika – wymagającej siły fizycznej i odporności. O tych ograniczeniach, wydaje się, nie pamiętano w okresie PRL, promując pracę kobiet w męskich zawodach. Obecnie kobiety wiejskie nadal częściej wypełniają role macierzyńskie, co znajduje wyraz we współczynniku urodzin: na wsi jest on wyższy niż w miastach i w 2010 roku wynosił na wsi: 11,4%, w miastach 10,4%, choć systematycznie maleje [*Podstawowe informacje...* 2012]. Tym, co dało kobietom możliwość uwolnienia się od tradycyjnych ról, to – używając określenia Ulricha Becka – indywidualizacja ery postindustrialnej wraz z takimi czynnikami, jak: wydłużenie życia, możliwość kontrolowania urodzin, świadome macierzyństwo, zrównanie szans edukacyjnych obu płci i wreszcie techniczna racjonalizacja prac domowych, pozwalająca na pojawienie się czasu wolnego, który można było zagospodarować według własnych upodobań [Beck 2002].

Wydaje się, że obecna aktywność kobiet wiejskich w Polsce to wypadkowa walki tych dwóch porządków: starego, który domagał się od nich wielkiego zaangażowania

w sferę prywatną i mocno obciążał obowiązkami rodzinnymi i domowymi, oraz nowego, rysującego nowe możliwości i formułującego odmienne oczekiwania wobec kobiet – zdobywania wykształcenia, aktywności zawodowej, przedsiębiorczości. W tekście przedstawione zostaną wyniki badań publikowanych w ostatnich latach, poświęconych sytuacji kobiet wiejskich w Polsce. Pokazują one, że mimo iż dawny, tradycyjny porządek nadal odgrywa ważną rolę i wpływa na sposób funkcjonowania kobiet w społeczności wiejskiej, to pojawiają się również dane wskazujące na akceptację dla nowych trendów, przyjmowanie przez kobiety wiejskie nowych ról społecznych.

Ważnym momentem w procesie demontażu tradycyjnych ról związanych z płcią było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Już wcześniej docierały do naszego kraju trendy podkreślające konieczność przyznania kobietom tych samych uprawnień, jakie posiadali mężczyźni, a także egzekwowania formalnie istniejących, lecz niewykorzystywanych praw. Dzięki przystąpieniu do Wspólnoty, w której od momentu jej powstania kładziono nacisk na politykę równości kobiet i mężczyzn i w Polsce pojawiła się konieczność dostosowania przepisów i praktyk do norm obowiązujących w Unii. Zmiany mentalności i wdrażanie kobiet do nowych ról w krajach Europy Zachodniej następowały stopniowo. W Polsce, w której dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku przyjęto strategię *gender mainstreaming*, włączającą problematykę równości płci do wszystkich obszarów polityki prowadzonej przez UE, pewne regulacje napotykały opór wynikający ze zderzenia znacząco odmiennych kultur i sposobów myślenia.

POZIOM WYKSZTAŁCENIA I AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA

Kobiety zawsze chętnie korzystały z nowych uprawnień, jakie niesły przemiany społeczne, tak było również z możliwościami, jakie pojawiły się wraz z transformacją systemową. Jednym z powszechnych trendów w całym społeczeństwie był wzrost aspiracji edukacyjnych, co szczególnie jest widoczne, gdy analizuje się aspiracje kobiet wiejskich związane z wykształceniem. Kobiety wiejskie mają przeciętnie wyższy poziom wykształcenia niż mężczyźni (wyjątkiem są jedynie kobiety z gospodarstw rolnych), ale niższy w porównaniu z mieszkankami miast [Lisowska 1998, Gutkowska 2004]. Generalnie wzrost poziomu wykształcenia w Polsce to tendencja, którą obserwujemy zarówno wśród mieszkańców wsi, jak i miast. Trzeba jednak podkreślić, że o ile mieszkańcy miast nadal mają wyższy poziom wykształcenia, to zmiany zachodzące pod tym względem są na wsi bardziej dynamiczne, a różnica między miastem i wsią ulega systematycznemu zmniejszeniu [Narodowy Spis... 2011].

Zmiany te najszybciej zachodzą właśnie wśród kobiet wiejskich. Odsetek osób z wyższym wykształceniem na wsi wzrósł z 1,9% w 1992 roku do 6,7% w 2007 roku i do 9,8% w 2011 roku (16,8% w Polsce ogółem). Struktura ludności według poziomu wykształcenia różni się w zależności od płci. W 2002 roku 9,3% ogółu mężczyzn w Polsce ukończyło szkoły wyższe, a w 2011 roku – 14,6%. Oznacza to wzrost o 5,3 p.proc. W tym samym okresie znacznie bardziej zwiększył się odsetek kobiet mających wyższe wykształcenie. W 2002 roku dyplom ukończenia szkoły wyższej posiadała co dziesiąta kobieta (10,4 %), a w 2011 roku – niemal co piąta

(18,%); odnotowano wzrost o 8,4 p.proc. [*Narodowy Spis... 2011*]. Niestety brak jeszcze danych, które uwzględniałyby zróżnicowanie ze względu na płeć dla terenów wiejskich, widoczna jednak była zmiana poziomu wykształcenia w poprzednich badaniach. Wśród kobiet wiejskich te z wyższym wykształceniem stanowiły w 1992 roku jedynie 1,9%, a w 2007 roku – już 8% (wśród mężczyzn odpowiednio 1,85 i 5,3%) [*Rolnictwo i obszary... 2009*].

Obserwowane obecnie różnice miasto – wieś są przede wszystkim wynikiem mniejszych możliwości realizacji aspiracji edukacyjnych i zawodowych w środowisku wiejskim. Kobiety, mimo podejmowanych wysiłków i zachodzących zmian, mają świadomość niewystarczającego bądź nieadekwatnego wykształcenia w stosunku do zapotrzebowania rynku pracy. Jest to istotną przeszkodą w znalezieniu zajęcia, a ich przeświadczenie, że w konkurencji z mężczyznami mają mniejszy dostęp do większości miejsc pojawiających się na rynku ogranicza wiarę w skuteczność starań o zatrudnienie [Gawrońska- Nowak i in. 2003]. Niewątpliwie czynnikiem ograniczającym aktywność edukacyjną i zawodową jest brak wsparcia instytucjonalnego dla kobiet wiejskich, czego przykładem jest bardzo słabo rozwinięta sieć żłobków, przedszkoli i świetlic, oraz możliwości znalezienia opieki dla osób starszych, za co w tradycyjnym podziale obowiązków rodziny wiejskiej odpowiedzialne są kobiety. Często, aby wypełnić te role, muszą one rezygnować z aspiracji edukacyjnych czy zawodowych. Przykładem mogą być dane dotyczące opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym. Na wsi powszechność wychowania przedszkolnego jest znacznie mniejsza niż w mieście. W roku szkolnym 2009/2010 liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3–6 lat wyniosła 482, wobec 815 w miastach⁴, jeszcze gorzej było z zapewnieniem opieki dzieciom poniżej 3 roku życia.

Stosunkowo dobre wykształcenie (związane z wyjątkową determinacją kobiet do zdobywania wiedzy i inwestowania we własny rozwój) nie przekłada się jednak na wzmożoną aktywność zawodową, która jest w Polsce jednym z istotnych problemów. Wskaźnik zatrudnienia kobiet w Polsce (40,4%) jest dużo niższy niż w innych krajach UE 25 (np. w Danii wynosi on 71,9%, a w Szwecji 70,4% [Auleytner, red. 2007]), a odsetek bezrobotnych kobiet zwiększa się z roku na rok. Bezrobocie dotyczące wszystkich mieszkańców wsi w sposób wyjątkowy dotyka właśnie kobiet. To właśnie one są bardziej narażone na brak zatrudnienia, choć akurat w Polsce jest to zjawisko typowe nie tylko dla wsi, ale także miast [Raźniewski i Brodziński 2003]. Ze względu jednak na pewne szczególne cechy bezrobocia kobiet wiejskich można uznać, że brak zatrudnienia wśród mieszkanki wsi jest poważniejszym problemem niż bezrobocie kobiet z miast czy bezrobocie mężczyzn z terenów wiejskich. Bezrobociu kobiet wiejskich trudniej przeciwdziałać i je zredukować, co wynika z jego genezy i charakteru. Często jest to bezrobocie strukturalne, będące efektem czynników globalnych, którym trudno przeciwdziałać na poziomie lokalnym czy jednostkowym.

Bezrobocie występujące na wsi po 1989 roku dotknęło kobiety dotychczas pracujące wyłącznie lub dodatkowo poza rolnictwem, jak też samodzielnie prowadzące

⁴ Forum Debaty Publicznej „Potencjał obszarów wiejskich szansą rozwoju”, 15 czerwca 2011 roku (www.prezydent.pl/.../szanse_educacyjne_na_obszarach_wiejskich.pdf).

gospodarstwa rolne [Bylicki i Szafranek 1996]. Jest to pośredni efekt restrukturyzacji w różnych gałęziach gospodarki narodowej, gdzie zwolnienia zazwyczaj najpierw dotyczyły kobiet. Zakładano bowiem, że ich praca jest pracą dodatkową, a dochody kobiet (na ogół niższe od dochodów mężczyzn) traktowano jako mniej istotne dla budżetu rodziny. Były to zjawiska, którym kobiety wiejskie nie mogły, czy też nie umiały się w aktywny sposób przeciwstawiać. Stały się tym samym grupą, którą szczególnie dotknęły skutki przemian zachodzących w kraju. Kobiety-rolniczki, stojące na czele gospodarstwa rolnego, często „w zastępstwie” pracującego dwuzawodowo męża, w sytuacji gdy tracił on pracę poza gospodarstwem, stawały się zbędne i często zasilaly szeregi niepotrzebnej siły roboczej, powiększając zjawisko ukrytego w rolnictwie bezrobocia.

Udział kobiet w prowadzeniu gospodarstw rolnych nie zmienia się od lat. W Polsce około 20% z nich jest kierowanych przez kobiety. Warto podkreślić, że im większe gospodarstwo (i na ogół bardziej dochodowe), tym odsetek kobiet-szefów staje się mniejszy. Niewiele kobiet prowadzi gospodarstwa powyżej 15 ha i tylko co dziesiąte z nich, wielkości 10–15 ha, jest prowadzone przez kobietę. Najwięcej gospodarstw, którymi kierują kobiety (1/3), to gospodarstwa o powierzchni 1–3 ha⁵.

Do wysokiego poziomu bezrobocia kobiet wiejskich przyczynia się także wspomniana już rola społeczna, jaka jest im wyznaczona. Jest ona związana z fazą rozwoju rodziny i okazywaniem gotowości do wykonywania obowiązków we własnym gospodarstwie. Zatem często poszukiwanie pracy ogranicza się do najbliższego otoczenia, tak by nie zakłócała ona wypełniania obowiązków związanych z rolą społeczną matki lub żony [Gutkowska 1998]. Prawdopodobnie w grę wchodzi także czynniki dotyczące wszystkich kobiet, nie tylko wiejskich, jak na przykład niechęć przedsiębiorców do ich zatrudniania (ponieważ w przypadku ewentualnej ciąży, niesie to większe obciążenia finansowe). Pewną rolę w decyzjach podejmowanych przez potencjalnych pracodawców odgrywają też stereotypy związane z mniejszą przydatnością kobiet w pracy oraz ich brakiem umiejętności praktycznych⁶. Tym, co wydaje się szczególnie istotne, jeśli chodzi o bezrobocie kobiet wiejskich, jest fakt, że w największym stopniu dotyczy ono głównie kobiet młodych, należących do dwóch grup wiekowych: 18–24 i 25–34 lata [Duczowska-Małysz i Duczowska-Piasecka 1998], które nie mogąc znaleźć pracy, najczęściej pozostają na utrzymaniu rodziców lub bliskich. To szczególnie niepokojące zjawisko, ponieważ właśnie w tych grupach wiekowych następuje dynamiczny wzrost poziomu wykształcenia, mobilności, aktywności i możliwości uczenia się, a jednocześnie czas zakładania rodzin i wychowywania dzieci.

Wykształcenie na terenach wiejskich nie chroni przed bezrobociem, szczególnie w przypadku kobiet. Na obszarach wiejskich jest więcej dobrze wykształconych bezrobotnych kobiet niż mężczyzn. Nie są to jedyne deformacje struktury rynku pracy, ponieważ to kobiety częściej dotknięte są długotrwałym bezrobociem. Już w badaniach z lat dziewięćdziesiątych była to tendencja widoczna. Wówczas średni

⁵ Raport z wyników *Powszechnego Spisu...* [2010, s. 116–117].

⁶ Na przykład wyniki badań projektu „Kobieta pracująca”, ASM Centrum Badań i Analiz z Kutna z 2006 roku czy wyniki projektu „Godzenie ról rodzinnych i zawodowych kobiet i mężczyzn” prowadzonego przez Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich w latach 2008–2011.

okres pozostawania bez pracy wynosił: dla mężczyzny 9,6, a dla kobiet 12,2 miesiąca [Tryfan 1995]. Obecnie statystyki te wyglądają jeszcze gorzej; w 2009 roku średni czas pozostawania bez pracy na wsi wynosił dla kobiet 11,3 miesiąca (dla mężczyzn 8,6) [Sytuacja kobiet... 2009], natomiast w końcu 2011 roku dla bezrobotnych kobiet ze wsi wynosił już 12,3 miesiąca (dla mężczyzn 10,2) [Sytuacja kobiet i mężczyzn... 2011]. Udział kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych na wsi wyniósł w 2011 roku 53,7%. Dane statystyczne z 2011 roku, dotyczące bezrobocia kobiet w ogóle, podkreślają, że wprawdzie są one lepiej wykształcone od bezrobotnych mężczyzn, jednak to nie zwiększa ich szans na rynku pracy. Możemy jedynie przypuszczać, że na trudnym wiejskim rynku pracy wysoki poziom wykształcenia kobiet jest mniej istotnym argumentem i zaletą niż w miastach. Wszystkie cechy sytuacji kobiet na rynku pracy wskazują na proces feminizacji bezrobocia, co może w następstwie prowadzić do pogłębiania się feminizacji ubóstwa.

Opisując kobiecy rynek pracy na wsi, ale także poza jej granicami, należy również wskazać na tendencję do podziału zatrudnienia na dwa obszary. Pierwszy z nich, sektor prywatny, lepiej płatny, stwarza miejsca pracy głównie dla mężczyzn. Kobietom pozostają więc prace niskokwalifikowane, gorzej płatne w sektorze drugim, publicznym. Nie ma na terenach wiejskich wystarczającej podaży pracy dla kobiet dobrze wykształconych, mogą one zatem albo podejmować prace poniżej swoich kwalifikacji, albo szukać odpowiedniego dla siebie zajęcia poza wsią.

STRATEGIE KOBIET WIEJSKICH W POSZUKIWANIU PRACY

Wiejski rynek pracy stwarza kobietom znacznie mniejsze możliwości od tych, jakie oferuje miasto. Dyskryminacja na rynku pracy nadal jest widoczna na wielu płaszczyznach – nie chodzi tu jedynie o niższe płace, ale też o nierówne możliwości awansu, mniejsze szanse na znalezienie pracy, większe ryzyko jej utraty. Jak zauważa Małgorzata Omyła-Rudzka [2010], szanse kobiet na rynku pracy zmniejsza także przywiązanie do tradycyjnego modelu rodziny, zakładającego większe zaangażowanie kobiet w prace domowe oraz wpisującego w ścieżkę kariery dłuższe przerwy po urodzeniu dzieci. W badaniach zrealizowanych w 2008 roku [Krzyszowski, red. 2008] starano się zrekonstruować strategie, jakie podejmują kobiety wiejskie aby poprawić swoją sytuację zawodową. Ich diagnozę przeprowadziła w cytowanym badaniu Katarzyna Zajda [2008], zauważając, że wśród form poszukiwania pracy nadal przeważają konwencjonalne, niewykorzystujące najnowszych form komunikacji typu Internet. Krytycznie oceniła oferty kształcenia w formie kursów i szkoleń. Jeśli mają być atrakcyjne dla bezrobotnych mieszkanki wsi, to muszą uwzględniać specyfikę miejsca ich zamieszkania w zakresie dostępności komunikacyjnej, ich opinie na temat czasu szkoleń, odpowiadać na potrzeby lokalnych i regionalnych pracodawców. Zajda podkreśla, że alternatywą dla bezrobocia kobiet wiejskich nie jest zakładanie własnej działalności gospodarczej, bo na przeszkodzie stoją przyczyny świadomościowe i materialne. W wymiarze materialnym natomiast brak jest kapitału własnego, który sam w sobie będąc ograniczeniem, dodatkowo potęgowany jest obawami przed bankrutem. Problemem jest także brak fachowego doradztwa, pomocy ekspertów i specjalistów, a także w najbliższym otoczeniu pozytywnych

wzorców tych, którym się udało. Nie sprzyja to dywersyfikacji struktury gospodarczej obszarów wiejskich i aktywności kobiet w poszukiwaniu możliwości przezwyciężenia tych ograniczeń. Kolejne czynniki ograniczające aktywność kobiet na rynku pracy, jakie wskazuje Zajda, to fakt, iż kobiety bezrobotne nie są skłonne podejmować nisko płatnej pracy. Chociaż dla połowy objętych badaniami minimalna pensja wynosiła 1000 zł netto, to „pracą marzeń” była taka, która daje płacę w wysokości minimum 2000 zł netto. Bardzo ważne jest również poczucie dyskryminacji kobiet na rynku pracy związane między innymi z realizacją funkcji macierzyńskich. Aby temu zapobiec, należałoby szerzej stosować na poziomie lokalnym wcześniej wspomniane podejście *gender mainstreaming*. Z praktyki jednak wiadomo, że podejście takie z trudem przebija się nawet do świadomości mniej tradycyjnych mieszkańców miast. Trudno więc oczekiwać, by znalazło szeroki odzew w bardziej tradycyjnych społecznościach wiejskich.

Autorzy cytowanego badania, przytaczając opinie uczestniczek, dość krytycznie wypowiadają się o programach aktywizacyjnych kierowanych do kobiet wiejskich. Podkreślają oni, iż ograniczenia aktywności kobiet wiejskich, powstrzymujące je od poszukiwania pracy, tkwią nie tylko w uwarunkowaniach „osobowych” – ich poziomie wykształcenia, kompetencjach, chęciach i gotowości do podjęcia pracy, ale także w czynnikach zewnętrznych. Aby wspomóc próby aktywizacji zawodowej wiejskich kobiet, należy zwrócić uwagę na konieczność polepszenia infrastruktury wsi (drogi oraz publiczne środki transportu), które stanowią obiektywne ograniczenia dla aktywnych strategii poszukiwania pracy. Ich poprawa umożliwiłaby choćby w minimalnym zakresie mobilność przestrzenną. Inną, zewnętrzną barierą ograniczającą aktywność kobiet wiejskich jest utrudniony dostęp do Internetu.

AKTYWNOŚĆ I PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ Kobiet wiejskich W TRUDNYCH SYTUACJACH ŻYCIOWYCH

Szczególną rolę kobiet dla utrzymywania spójności rodziny i społeczności, w których żyją, widać wyraźnie w sytuacjach trudnych, wymagających mobilizacji i szybkiej reakcji na zagrożenia. W publikacjach poświęconych kobietom w Polsce, także wiejskim, często pojawia się określenie „feminizacja ubóstwa”. To bardzo negatywne zjawisko, które służy jako przykład dostosowywania się kobiet i aktywnego radzenia sobie z sytuacjami będącymi konsekwencją zmian spowodowanych transformacją 1989 roku. Termin ten nie oznacza jedynie gorszych warunków materialnych rodzin, których głową są kobiety, ani nie wiąże się jedynie z niższymi dochodami kobiet w Polsce, choć i te dwa wymiary ubóstwa są faktem [Tarkowska 2000].

Gdy rodzina zaczyna borykać się z problemem biedy, to właśnie kobiety często podejmują odpowiedzialność za jej utrzymanie i przetrwanie. To one starają się o zapomogi, zasiłki, załatwiają sprawy w urzędach i ośrodkach pomocy. Wyszukują organizacje charytatywne, od których mogłyby uzyskać pomoc, znajdują instytucje rozdzielające dary, ubrania, leki czy żywność. Na nich także spoczywa konieczność zaciągania długów, pożyczek, kontakty i negocjacje z wierzycielami. Można powiedzieć, że w trudnych sytuacjach to właśnie kobiety wykazują się aktywnością i podejmują działania zmierzające do tego, aby rozwiązywać pojawiające się pro-

blemy, wcielają się w rolę opiekuna, dzielnej, stojącej na straży rodziny matki Polki. W sytuacjach „awaryjnych” to kobiety okazują się skuteczne i biorą na siebie ciężar działań. Ich strategie zachowań w sytuacjach trudnych należą do strategii aktywnych, podczas gdy mężczyźni raczej wycofują się, zaprzeczają faktom, uciekają od trudnych realiów. Badania socjologiczne środowisk popegeerowskich wskazują na liczne przypadki, kiedy rodziny byłych pracowników zlikwidowanych gospodarstw państwowych przetrwały tylko dzięki determinacji kobiet [Psyk-Piotrowska 2004]. Tego rodzaju działania z jednej strony wpisują się w schemat tradycyjnej roli kobiety wiejskiej, dbającej o rodzinę, zapewniającej jej poczucie bezpieczeństwa, z drugiej natomiast można zauważyć, że w opisanych działaniach kobiety przejmują część zadań tradycyjnie przypisywanych mężczyznom. To one starają się o zdobywanie funduszy, zapewnienie rodzinie bezpieczeństwa materialnego, przejmują na siebie ciężar kontaktów ze światem zewnętrznym, tradycyjnie przypisany do ról męskich.

Niestety, o ile kobiety wiejskie dosyć dobrze odnalazły się w roli osób odpowiedzialnych, reagujących na zmieniające się warunki w sytuacjach kryzysowych, to gorzej jest w przypadku aktywnych strategii podejmowanych dla poprawy swojej sytuacji życiowej. Wyniki badań opisanych w *Diagnozie sytuacji kobiet wiejskich w Polsce* [Krzyszowski, red. 2008] pokazują, że kobiety wiejskie mają pozytywny stosunek do pracy zawodowej. Agnieszka Michalska-Żyła podkreśla, że zdecydowana większość badanych (90%) uznała, iż kobiety, które tego chcą, powinny pracować zawodowo. Badane wyrażały jednak zastrzeżenie, że kobiety – matki nie powinny pracować w pełnym wymiarze godzin, co świadczyłoby o przedkładaniu roli tradycyjnej nad zawodową oraz o trudności w godzeniu obu tych ról. Uważały (66%), że praca zawodowa kobiet przynosi rodzinom więcej korzyści niż szkód. Należy zatem, zdaniem Michalskiej-Żyły [2008], uznać, iż kobiety wiejskie chcą pracować zawodowo oraz że traktują pracę jako jedną z najważniejszych wartości w swoim życiu.

Obserwujemy też „uciekanie” z terenów wiejskich kobiet młodych, znajdujących się w wieku produkcyjnym. Dane dla obszarów wiejskich pokazują, że w 2010 roku saldo migracji zagranicznych kobiet wiejskich przyjmuje wartości ujemne we wszystkich, prócz najmłodszej (0–4 lat), grupach wiekowych. Najwięcej kobiet wiejskich wyjeżdżających za granicę znajduje się między 40 a 44 rokiem życia, współczynnik ubytku wędrownego kształtuje się tu na poziomie 40,5 na każde 100 tysięcy kobiet wiejskich⁷.

Biorąc pod uwagę zaradność kobiet wiejskich, można by przyjąć, że dobrym rozwiązaniem problemu ich bezrobocia na wsi byłoby często wskazywane samodzielne podejmowanie działalności gospodarczej. Problematyce przedsiębiorczości oraz roli kobiet w budowaniu wiejskiej gospodarki i skuteczności różnych sposobów ich aktywizowania poświęcono stosunkowo dużo badań [Lisowska 1995, Brodzińska i Raźniewski 1995, Strykowska 1999, Sawicka 2000, Brodzińska 2004, Szymańska 2004].

Cytowane już badania *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce* [Krzyszowski 2008] pokazują, że kobiety preferowały pracę na etacie,

⁷ Raport z badania *Sytuacja kobiet...* [2012, s. 27].

choć 34% badanych deklaruje, że chciałoby pracować „na swoim”. Michalska-Żyła [2008] zauważa jednak, że gotowość i chęć podjęcia działalności gospodarczej często jest uzależniona od sytuacji rodzinnej kobiety, jej wieku i poziomu wykształcenia. Drugi aspekt przedsiębiorczości wiejskiej kobiet jest związany z czynnikami zewnętrznymi, środowiskowymi, które w wiejskich realiach raczej ograniczają niż stymulują gotowość kobiet do jej podejmowania. Podobnie wyniki badań Bylickiego i Szafranek [1996] świadczą o tym, że kobiety wiejskie, mimo obciążenia obowiązkami rodzinnymi, jeśli już decydują się na działalność gospodarczą, to podejmują ją z dużym zaangażowaniem. Pamiętać jednak należy, że wiele firm w Polsce nie działa dłużej niż dwa lata, a firmy kobiet mają niższy współczynnik przetrwania pierwszego roku działalności niż firmy mężczyzn⁸. Niestety brak danych dotyczących wyłącznie firm kobiet mieszkających na terenach wiejskich. Należy jednak pamiętać, że obowiązki, jakie na nich spoczywają, szczególnie te związane z często pomijaną aktywnością w gospodarstwie rolnym (prace pomocnicze, których nie uwzględnia się przy analizowaniu problemu aktywności kobiet wiejskich), istotnie ograniczają czas wolny oraz ich gotowość do aktywizacji zawodowej [Knapik 2005]. Dopóki nie zmieni się w polskich rodzinach podział obowiązków domowych (a więc także wzory ról społecznych mężczyzn!), nie należy oczekiwać, by kobiety do zadań związanych z utrzymaniem domu i opieką nad rodziną mogły bezproblemowo dołożyć sobie kolejne – związane z przedsiębiorczością, prowadzeniem firmy, wysoką aktywnością zawodową.

AKTYWNOŚĆ KOBIET W POLITYCE

Polityka to sfera, w której kobiety w Polsce są generalnie mało aktywne, a ich małe zaangażowanie jest szczególnie widoczne na terenach wiejskich, choć i w tej sferze możemy zaobserwować pewne zmiany. Z danych pochodzących z Państwowej Komisji Wyborczej wynika, że udział kobiet we władzach lokalnych w Polsce systematycznie wzrasta. W 1998 roku w składzie samorządów terytorialnych było około 15% kobiet, a w 2010 roku stanowiły one już jedną czwartą wszystkich wybranych radnych. Podobnie sytuacja wygląda w parlamencie, gdzie kobiety stanowią 20% parlamentarzystów. Jednak z punktu widzenia skuteczności działania to wciąż za mało. Jak wynika z badań nad uczestnictwem grup niedoreprezentowanych w polityce, aby reprezentacja była skuteczna, grupa powinna mieć przynajmniej 30% członków w organie decyzyjnym. Autorzy raportu Instytutu Spraw Publicznych [Niżyńska, opr. 2011] piszą, że mimo dającego się zauważyć wzrostu udziału kobiet w polityce, nadal potrzebne są mechanizmy wspierające ich obecność w organach władzy, nie tylko na poziomie ogólnokrajowym, ale również na szczeblu lokalnym.

Na poziomie rad gmin i powiatów podejmowane są decyzje dotyczące mocno sfeminizowanych usług publicznych: edukacji i służby zdrowia. Warto zatem, by kobiety mogły o nich współdecydować. Z analizy dotychczasowych wyborów samorządowych wynika, że kobiety w Polsce rzadko kandydują do organów władzy na

⁸ Raport *Przedsiębiorczość kobiet...* [2011, s. 24].

szczeblu lokalnym. W 2002 roku kobiety stanowiły 25,1% kandydatów na radnych, jednak w gminach wiejskich było to tylko 23,4%, a w miejskich – 28,7% ogółu kandydatów. W 2006 roku kobiety stanowiły już 29% kandydujących na radnych: na wsi 27,1%, w miastach 32,1%. Po wyborach w 2002 roku kobiety stanowiły 17,8% ogółu radnych (17,3% w gminach wiejskich, 21% w miejskich), a w 2006 roku – 21,3% ogółu radnych (20,8% w gminach wiejskich, 23,3% w miejskich)⁹. Reprezentacja kobiet we władzach lokalnych po wyborach samorządowych z 2010 roku jest większa niż w latach poprzednich, jednak nadal nie osiąga tzw. krytycznej masy (30%), pozwalającej im mieć realny wpływ na podejmowane na szczeblu lokalnym decyzje. Dodatkowym ograniczeniem jest zdecydowanie mniejszy udział kobiet w organach władzy wykonawczej, co uniemożliwia im faktyczne zarządzanie gminą, powiatem czy województwem. Politycy rzadko promują kobiety w walce o urząd wójta, burmistrza czy prezydenta miasta, a także niechętnie powierzają im zadania z zakresu zarządzania jednostką samorządu terytorialnego w składzie zarządów powiatów i województw. Tu rysuje się już jednak pewna minimalna zmiana między wyborami z 2002 i 2006 roku. W 2002 roku kobiety stanowiły 10,4% ogółu kandydatów na stanowiska wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, a kandydujące na urząd wójta – 10,3% ogółu kandydujących. W 2006 roku kobiety ogółem stanowiły 11,9%, a wśród kandydujących na urząd wójta było ich 12,3%. Wyborcy zdecydowali o tym, że w 2002 roku kobiety stanowiły 7% wśród wójtów, a w 2006 roku – 8,3%¹⁰.

W 2010 roku kobiety stanowiły 26,6% członków rad gmin miejskich, 24,9% w gminach miejsko-wiejskich, 25,4% w gminach wiejskich. Najmniej było ich w radach powiatów – 18,7% radnych. W sejmikach wojewódzkich było 23,6% kobiet, niestety w ostatnich dwóch przykładach nie wiadomo nic o pochodzeniu wiejskim lub miejskim kobiet radnych. Częściej, bo aż w 30,7% przypadków, kobiety pełnią role sołtysów, jak pokazują jednak badania Ilony Matysiak¹¹, dzieje się tak od stosunkowo niedawna – gdy wieś była bardziej tradycyjna, kobiety zdecydowanie rzadziej wybierane były na tę funkcję. Także obecnie w rejonach uznawanych za bardziej tradycyjne, na przykład na południowym wschodzie Polski, wskaźnik „feminizacji” funkcji sołtysa jest niższy¹². Pamiętać należy, że jest to funkcja wiążąca się z licznymi obowiązkami, niewielką władzą i przywilejami, można więc przyjąć, że jest ona stosunkowo mało atrakcyjna dla mężczyzn, łatwiej więc sięgnąć po tę funkcję kobietom. Często też sołtyski działają bardzo energicznie i cieszą się poparciem lokalnych społeczności, co potwierdza, że kobiety dobrze sobie radzą, pełnią funkcje społeczne [Matysiak 2009].

⁹ Dane Państwowej Komisji Wyborczej

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ilona Matysiak *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Pleć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny*, promotor: prof. dr hab. Renata Siemieńska-Żochowska, obroniona w Instytucie Socjologii UW (Wydział Filozofii i Socjologii) w czerwcu 2012 roku (w trakcie przygotowań do publikacji).

¹² Raport [Sytuacja kobiet... 2012, s. 28].

PODSUMOWANIE

Jak widać, nowe role kobiet wiejskich wymagają od nich odmiennej niż dotychczas aktywności i zaangażowania w działania do tej pory rezerwowane dla mężczyzn. Wyniki przytoczonych w artykule badań pokazują jednak, że od momentu rozpoczęcia transformacji systemowej kobiety wiejskie nie tylko nadal wykonują liczne zadania wyznaczone tradycyjnym podziałem ról na wsi, ale także starają się odpowiadać na nowe wyzwania i oczekiwania społeczne. Nadal są aktualne i spełniane przez kobiety role: macierzyńska, opiekuńcze, związane z zabezpieczeniem potrzeb rodziny i pracami domowymi, a niekiedy także z pracami pomocniczymi w gospodarstwie rolnym.

Jednocześnie kobiety podejmują aktywną działalność w sferach, w których do niedawna nie były obecne. Przykładem mogą być nowe obowiązki związane z pojawieniem się problemu ubóstwa i „feminizacji” biedy. Oprócz powrotu do czasochłonnych i pracochłonnych zajęć: przygotowywania tańszych, ale wymagających wiele pracy potraw, ręcznego wykonywania prac dotąd zmechanizowanych (w przypadku awarii sprzętu), związanych z utrzymaniem rodziny i jej standardu życia, które wydawało się, że choć częściowo rozwiążą (kosztowne) zdobycze cywilizacji (pralka, gotowe dania, drogie półprodukty), zaczynają także pełnić rolę rzecznika rodziny w kontakcie ze światem zewnętrznym – starają się o zasiłki, załatwiają formalności, przejmują zatem obowiązki tradycyjnie „męskie”.

Mieszkanki wsi wykazują również aktywność w sferach, w których tradycyjna społeczność wiejska nie oczekiwała zaangażowania kobiet. Kształcą się, podejmują działalność zawodową, próbują sił jako przedsiębiorczynie, w trudnych sytuacjach przejmują na siebie zadania mężczyzn. Okazuje się jednak, że o ile kobiety wiejskie są gotowe do dostosowania się do nowych okoliczności, to środowisko i warunki zewnętrzne znacznie wolniej reagują na zmiany i często nie pozwalają na wykorzystanie posiadanego przez kobiety potencjału. Znaczną rolę odgrywa tu także tradycja. Przykładem jej znaczącego wpływu jest terytorialny rozkład wskaźnika feminizacji „sołtysowania”. Najniższy jest na południu Polski, na obszarach uznawanych za najbardziej tradycyjne. Energia kobiet wiejskich pozostaje niewykorzystana, wobec braku oferty jej zagospodarowania, a ich zasoby własne (finansowe, kompetencyjne) są zbyt słabe, aby ryzykować przyszłość całej rodziny, próbując sił na przykład w samozatrudnieniu czy przedsiębiorczości. O ile na wsi jest miejsce (i akceptacja) dla kobiet kształcących się, zdobywających wiedzę, o tyle brak już propozycji dla kobiet wykształconych, pragnących po studiach podjąć pracę wykorzystującą ich kompetencje – w tym celu muszą jej szukać poza terenami wiejskimi.

Warto podkreślić, że realizowane obecnie badania, koncentrujące się przede wszystkim na aktywności zawodowej kobiet wiejskich, mogą prowadzić do niesłusznego wniosku o ich bierności, apatii czy braku pomysłów. Należy pamiętać, że ich gotowość do działania często bywa ograniczana przez okoliczności zewnętrzne, a aktywność w sferach innych niż zawodowa (rodzinna, społeczna) bywa niedooceniajana jako czynnik, który mógłby zmienić realia życia na polskiej wsi. Wydaje się, że pojawiające się i akceptowane nowe role kobiet wiejskich funkcjonują równolegle

z mocno się trzymającymi rolami tradycyjnymi, wymagającymi od kobiet określonych zachowań i działań.

Należałoby zastanowić się, z jakich tradycyjnych ról i zadań kobiecych mogłyby zrezygnować mieszkanki wsi, z aprobatą otoczenia, aby zapewnić przestrzeń i czas na wypełnianie ról, będących odpowiedzią na oczekiwania wynikające ze zmieniających się realiów życia na wsi. Wydaje się bowiem, że na dłuższą metę realizacja zarówno oczekiwań związanych z tradycyjnymi, jak i nowymi obowiązkami nie będzie możliwa, szczególnie przy obecnym braku wsparcia instytucjonalnego i trudnościach z akceptowaniem nowych ról kobiet w systemie wartości społeczności wiejskich.

BIBLIOGRAFIA

- Auleytner J. (red.), 2007: *Wieloaspektowa diagnoza sytuacji kobiet na rynku pracy*. SPO RZL 1.6(b) (http://www.up.gov.pl/efs/download/raport_MPIPS.pdf; pobrano 07.04.2013).
- Beck U., 2002: *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*. SCHOLAR, Warszawa.
- Brodzińska K., 2004: *Aktywizacja gospodarcza kobiet wiejskich*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1015, Wrocław.
- Brodziński Z., Raźniewski P., 1995: *Konsekwencje integracji europejskiej dla kobiet wiejskich*. W: *Kobieta wiejska w Unii Europejskiej*. RCDRRiOW w Przysieku, Przysiek.
- Bylicki L., Szafranek R., 1996: *Pojęcie przedsiębiorczości i działalności gospodarczej w teorii i praktyce*. „Wieś i Rolnictwo”, 4 (93).
- Chałasiński J., 1938: *Młode pokolenie chłopów*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2007: *Diagnoza Społeczna*. GUS, Warszawa.
- Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M., 1998: *Przedsiębiorczość wśród kobiet wiejskich*. W: J. Sawicka (red.) *Kobieta wiejska w Polsce. Rodzina, praca, gospodarstwo*. Wydaw. Jordan, Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2002: *Charakterystyka społeczno-ekonomiczna mieszkańców wsi*. W: L. Kolarska-Bobińska (red.) *Mieszkańcy wsi o integracji europejskiej: opinie, wiedza, poinformowanie*. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Fuszara M. (red.), 2002: *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontrakt płci?* Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Gawrońska-Nowak B., Jura J., Zarzycka A., 2003: *Bariery napotymane przez kobiety wiejskie i z małych miejscowości w korzystaniu z przysługujących im praw*. Niepublikowany raport z badań na zlecenie Pełnomocnika Rządu ds. Równego statusu kobiet i mężczyzn. Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych CASE, Warszawa.
- Gutkowska K., 1998: *Zagadnienie przedsiębiorczości na wsi w teoretycznych koncepcjach przystosowania gospodarstw domowych do zmian makroekonomicznych*. W: J. Sawicka (red.) *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*. Tom I. *Społeczno-kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet*. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa.
- Gutkowska K., 2004: *Kobiety wiejskie w procesie transformacji polskiej gospodarki*. „Wieś i Rolnictwo” 1.
- Jagiello-Łysiowa E. (red.), 1975: *Rola przeorana, dom piękny*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Jakubczak F. (red.), 1975: *Być w środku życia*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Knapik W., 2005: *Aktywizacja społeczno-zawodowa kobiet wiejskich a problem czasu wolnego*. „Humanizacja Pracy” 1–2.
- Kobiety na rynku pracy województwa mazowieckiego*, 2010. CBOS, Warszawa.
- Kobiety w Polsce*, 2007. GUS, Warszawa.

- Krzyszkowski J. (red.), 2008: *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament do spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji, Warszawa.
- Lisowska E., 1998: *Przedsiębiorczość wobec bezrobocia kobiet i ich dyskryminacja na rynku pracy*. „Kobieta i Biznes” 3–4.
- Marody M., 2007: *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Matysiak I., 2009: *Spółznicy czy urzędnicy? Współczesny kontekst i definicja funkcji sołtysa w opinii wybranych sołtysów i sołtysek województwa świętokrzyskiego. Płeć jako czynnik różnicujący*. W: M. Zahorska, E. Nasalska (red.) *Wartości, polityka, społeczeństwo*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Michalska-Żyła A., 2008: *Gotowość kobiet wiejskich do podjęcia pracy – uwarunkowania i perspektywy*. W: J. Krzyszkowski (red.) *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament do spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji, Warszawa.
- Narodowy Spis Powszechny 2011*. GUS, Warszawa.
- Niżyńska A. (opr.), 2011: *Kandydatki w wyborach samorządowych 2010*. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Omyła-Rudzka M., 2010: *Analiza zjawiska dyskryminacji kobiet mieszkających na wsiach na rynku pracy*. W: *Kobiety na rynku pracy województwa mazowieckiego*. CBOS, Warszawa.
- Podstawowe informacje o sytuacji demograficznej Polski w 2011 roku*, 2012. GUS, Warszawa.
- Powszechny Spis Rolny 2010*. GUS, Warszawa.
- Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, 2011. Raport PARP, Warszawa.
- Psyk-Piotrowska E., 2004: *Społeczne konsekwencje przekształceń własnościowych w rolnictwie państwowym*. Wydaw. UŁ, Łódź.
- Raźniewski P., Brodziński Z., 2003: *Konsekwencje integracji europejskiej dla kobiet wiejskich*. W: K. Duczkowska-Małysz, P. Raźniewski, Z. Brodziński, W. Knieć, *Kobieta wiejska w Unii Europejskiej*. RCDRRiOW w Przysieku, Przysiek.
- Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992–2007*, 2009. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa.
- Sawicka J., 2000: *Psychospołeczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet*. W: *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa.
- Strykowska M., 1999: *Kobiety wiejskie w okresie przemian* (<http://www.oska.org.pl/biuletyn/b5/strykowska.html>. pobrane 25.07.2012; pobrano 07.04.2013).
- Sytuacja kobiet na rynku pracy w 2009 roku*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa (pdf, strona www Ministerstwa; pobrano 07.04.2013).
- Sytuacja kobiet i mężczyzn na rynku pracy w 2011 roku*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa (pdf, strona www Ministerstwa; pobrano 07.04.2013).
- Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania*, 2012. Raport Konsorcjum Badawczego Focus Group, Szczecin.
- Szymańska J., 2004: *Rola kobiet w stymulowaniu rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. W: S. Urban (red.) *Przedsiębiorczość i marketing szansą rozwoju obszarów wiejskich*. Wydawnictwo AE, Wrocław.
- Szmatka J., 2000: Rola społeczna. W: Z. Bokszański i in. (red.) *Encyklopedia socjologii*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Tarkowska E., 2000: *Zróżnicowanie biedy: wiek i płeć*. W: H. Domański, A. Ostrowska, A. Rychard (red.) *Jak żyją Polacy?* IFiS PAN, Warszawa.
- Titkow A., 2008: *Tożsamość polskich kobiet*. IFiS PAN, Warszawa.
- Tryfan B., 1976: *Rola kobiety wiejskiej*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Tryfan B., 1981: *Kobiety wiejskie w procesach zmian społecznych*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Tryfan B., 1987: *Kwestia kobieca na wsi*. IRWiR PAN, Warszawa.

- Tryfan B., 1995: *Kobiety wiejskie a aktywność zawodowa, bezrobocie i przedsiębiorczość*. „Wieś i Rolnictwo” 4.
- Tryfan B., Rosner A., Pięcek B., 2003: *Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Tryfan B. (red.), 1975: *Czyste wody moich uczuć*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Zajda K., 2008: *Strategie kobiet wiejskich w poszukiwaniu pracy*. W: J. Krzyszkowski (red.) *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament do spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji, Warszawa.

TRADICIONAL AND NEW ROLES FOR RURAL WOMEN

Abstract. The role of rural women is not clear in modern society. Analysis of the result of researches provides two, opposite tendencies. The first is the conservation of a traditional role and behaviour, linked with family activities, working at home etc., and the second, which responds to modern society expectations – connected with now higher educational ambitions, professional work, and adopting new responsibilities in new areas of family life. The development of aspirations and of society are not always the same, playing new roles can be blocked by many factors – economical, infrastructural or social. In this article we analyse results of research, conducted with groups of rural women in Poland in recent years, we try to respond to the question of which roles they can play in rural societies, and for those for which they must leave rural areas.

Key words: rural woman, social roles, professional activity, behavioral patterns